ФІЛОСОФІЯ

УДК 161.201.3:316.2
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.23

Аршинов Сергій Володимирович,
аспірант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0007-2574-9500
s.v.arshynov@udu.edu.ua

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ГОРИЗОНТИ СУБ'ЄКТНОСТІ

У статті представлено соціально-філософський аналіз особистісної ідентичності крізь призму її соціальних детермінант і концептуальних абрисів суб'єктності. Вихідним положенням є усвідомлення того, що сучасне розуміння ідентичності дедалі рішучіше відходить від субстанційних уявлень про «Я» як апріорну, автономну сутність і тяжіє до розуміння ідентичності як процесуальної, реляційної та соціально зумовленої структури. У цьому контексті ідентичність постає як ефект взаємодії між індивідуальною суб'єктивністю та соціокультурним середовищем, що включає дискурсивні, інституційні, історичні та символічні компоненти. Особливу увагу приділено проблемі неперервності ідентичності, яка осмислюється в контексті філософських концепцій пам'яті, наративу та тяглості. Також підкреслено роль постструктуралістської критики, що проблематизує уявлення про цілісне «Я» та відкриває нові горизонти для осмислення суб'єктності. У статті розглянуто два ключові підходи до аналізу соціального виміру ідентичності: опозиційний (через дихотомію «Я – Інший») та холістичний (через концепцію невідокремлюваності соціального й особистісного). Проаналізовано ідеї П. Рікера, Е. Гуссерля, А. Бергсона, М. Фуко, Ж. Батая, а також сучасні інтерпретації В. Бузаккі, Г. Мартіні, Ч.-Л. Ченґ, В. Віньолза й інших. Показано, що ідентичність є результатом діалогу між самосвідомістю і соціальним визнанням, а також відповіддю на символічні й етичні виклики сучасності. Особливу увагу приділено мотиваційним, комунікативним і культурним чинникам, які формують рамки ідентичності. Зроблено акцент на потребі переосмислення аналітичного інструментарію сучасної соціальної філософії з урахуванням нестабільності та багатовимірності соціального буття, що провокує ідентичність і суб'єктність до постійних змін, суперечностей і трансформацій.

Ключові слова: ідентичність, суб'єктність, соціальні детермінанти, неперервність, наратив, визнання, Інший.

Arshynov Serhii,
Postgraduate Student at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy
Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0009-0007-2574-9500
s.v.arshynov@udu.edu.ua

THE SOCIAL DIMENSION OF PERSONAL IDENTITY: DETERMINANTS AND HORIZONS OF SUBJECTIVITY

The article presents a socio-philosophical analysis of personal identity through the prism of its social determinants and conceptual outlines of subjectivity. The starting point is the realization that the modern understanding of identity is increasingly moving away from substantive ideas about the "I" as an a priori, autonomous entity and is gravitating towards understanding identity as a procedural, relational and socially conditioned structure. In this context, identity

appears as an effect of interaction between individual subjectivity and the socio-cultural environment, which includes discursive, institutional, historical and symbolic components. Special attention is paid to the problem of the continuity of identity, which is understood in the context of the philosophical concepts of memory, narrative and continuity. The role of post-structuralist criticism, which problematizes the notion of a holistic "I" and opens up new horizons for understanding subjectivity, is also emphasized. The article considers two key approaches to the analysis of the social dimension of identity: oppositional (through the dichotomy "I – Other") and holistic (through the concept of the inseparability of the social and the personal). The ideas of P. Ricoeur, E. Husserl, A. Bergson, M. Foucault, J. Bataille are analyzed, as well as modern interpretations of V. Buzacchi, G. Martini, C.-L. Cheng, V. Vignoles, etc. It is shown that identity is the result of a dialogue between self-consciousness and social recognition, as well as a response to the symbolic and ethical challenges of modernity. Special attention is paid to motivational, communicative, and cultural factors that form the framework of identity. Emphasis is placed on the need to rethink the analytical tools of modern social philosophy, taking into account the instability and multidimensionality of social existence, which provokes identity and subjectivity to constant changes, contradictions, and transformations.

Key words: identity, subjectivity, social determinants, continuity, narrative, recognition, Other.

Вступ. Проблематика особистісної ідентичності, що охоплює питання сутності «я» та його тривання в часі, посідає одне із чільних місць у філософському дискурсі протягом століть. Від теорії пам'яті Дж. Локка до новітніх концепцій наративної ідентичності філософія наполегливо шукає шляхи осмислення меж між сталим і мінливим у людському бутті. Проблема особистісної ідентичності є однією із ключових у філософській антропології та практичній філософії (Любивий, 2018), оскільки стосується не лише онтологічного статусу суб'єкта, а й механізмів його становлення та розвитку.

Сучасний філософський дискурс зазнав значного «соціального повороту», у межах якого все більше утверджується розуміння того, що ідентичність не є суто внутрішньою і автономною характеристикою, а значною мірою формується під впливом зовнішніх, реляційних і колективних чинників. Класичні метафізичні підходи – як-от субстанційний дуалізм чи фізикалізм – поступово поступаються місцем соціальним і наративним концепціям, у яких ідентичність не вважається чимось сталим чи природно зумовленим, а розглядається як результат динамічної взаємодії між особистістю та соціокультурним контекстом. Ідентичність постає як результат взаємодії внутрішньої суб'єктивності з детермінуючими чинниками соціального середовища, де особистісна самотворчість переплітається з культурними, історичними й комунікативними структурами. Особливо актуальним у цьому контексті є філософське осмислення соціальних детермінант ідентичності – тих чинників, які не тільки обмежують або структурують ідентичність, а й водночас уможливлюють її становлення, не лише здійснюють вплив на «я», що вже існує, а фактично виконують конститутивну функцію для самої ідентичності.

Мета статті полягає у проведенні філософського аналізу соціальних чинників, що впливають на формування особистісної ідентичності, а також у виявленні та концептуалізації меж і можливостей суб'єктності в контексті становлення ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Поняття ідентичності особистості характеризується високим ступенем складності та багатовимірності, поліморфоності та багатоаспектності, що зумовлює відсутність єдиного усталеного підходу щодо його осмислення та інтерпретації. Особливої актуальності набуває дискусія навколо неперервності ідентичності: чи можна говорити про суб'єкта як про стійке, послідовне й тотожне самому собі «я», чи навпаки, сучасна філософія дедалі наполегливіше демонструє, що такої цілісності не існує, а неперервність – лише ефект дискурсу, пам'яті чи інституційної влади. Питання тяглості ідентичності – не лише про структуру «Я», а про саму можливість жити у зв'язку із собою. Хто ми, коли досвід розпадається? Тяглість тримає «Я» у цілісності, розрив – веде до розпаду або переродження.

У філософській традиції, що бере початок від Дж. Локка і знаходить своє продовження в П. Рікера й Е. Гуссерля, неперервність ідентичності тісно пов'язується з пам'яттю, наративом і структурою свідомості. П. Рікер наголошує на важливості наративу як способу творення єдності життя, яка дозволяє суб'єкту усвідомлювати себе як тотожного собі, попри зміни, через історію, яку він про себе розповідає. Це наративне «Я» забезпечує стабільність,

необхідну для того, щоб діяти відповідально та свідомо (Рікер, 1995).

Е. Гуссерль пропонує концепцію трансцендентального его як центру єдності досвіду. Він стверджує, що трансцендентальна суб'єктивність – це не хаос переживань, а внутрішньо організована єдність інтенціональних актів і предметів. Це «чисте Я» є умовою досвіду й забезпечує неперервність свідомості через ретенцію (утримання минулого) та протенцію (очікування майбутнього). Отже, за Е. Гуссерлем, ідентичність підтримується не через особистісну біографію чи моральні настанови, а через фундаментальні структури свідомості (Гуссерль, 2001; Гуссерль, 2002).

Певним містком між концепціями неперервної ідентичності та її радикальної критики може виступати А. Бергсон. На відміну від П. Рікера, який ототожнює ідентичність з оповіддю, та Е. Гуссерля, який мислить її як структурну єдність свідомості, А. Бергсон убачає її в понятті тривалості (durée) – безперервного внутрішнього потоку часу, що пронизує всі стани свідомості та формує особливий ритм змін, де кожна нова фаза зберігає відлуння попередньої. А. Бергсон зазначає: «Існувати – означає змінюватися, змінюватися – означає дозрівати, дозрівати – означає безперервно створювати себе заново» (Bergson, 1911). Так, якщо П. Рікер ніби каже: «Я – це історія, яку я можу про себе розповісти», то А. Бергсон формулює інакше: «Я – це процес, який я переживаю, навіть якщо не можу його висловити».

У XX ст. цю концепцію неперервності піддали радикальній критиці представники постструктуралізму та постмодернізму. М. Фуко, наприклад, аргументує, що неперервність ідентичності є радше ілюзією, породженою владними відносинами, дискурсом і мовними практиками. Для М. Фуко суб'єктність – це не стабільна сутність, а позиція, створена соціальними структурами та дискурсами влади (Фуко, 2020).

Ж. Батай бачить у розриві ідентичності не проблему, а можливість трансформації та нового досвіду. Для Ж. Батая саме трансгресія, тобто перетинання меж власного «Я», дозволяє людині подолати обмеження ідентичності та пережити стан, який він називає «внутрішнім досвідом» – станом абсолютної свободи, де старі структури особистості руйнуються, відкриваючи простір для глибшого і більш справжнього існування. У цьому сенсі втрата ідентичності є не загрозою, а бажаною метою, до якої варто прагнути. Якщо узагальнити окремі магістральні ідеї Ж. Батая, то правильно стверджувати, що внутрішній досвід передбачає втрату себе: перестати бути тим, ким був, щоб стати чимось іншим, пережити безодню, у якій особистість розчиняється і стає відкритою для нового (Bataille, 1988). Отже, Ж. Батай пропонує погляд, згідно з яким розрив неперервності ідентичності є умовою автентичного існування і оновлення суб'єкта.

Варто підкреслити, що сучасна філософська дискусія навколо неперервності ідентичності рухається між двома полюсами: з одного боку – ідея тяглості, що забезпечує моральну й етичну відповідальність, а з іншого – концепція ідентичності як фрагментованої, нестійкої, що розкриває глибшу реальність влади, мови та соціальної конструкції. Саме ця напруга між цілісністю і фрагментованістю формує сучасний філософський дискурс про природу суб'єкта, поступово зміщує акценти з онтологічної самототожності на процесуальність і реляційність ідентичності, що набуває виразного соціального виміру. Зокрема, В. Бузаккі та Г. Мартіні пропонують комплексну міждисциплінарну модель, у якій ідентичність трактується як перманентна метаморфоза. Автори виводять витоки цього підходу з гегелівської діалектики самосвідомості, психоаналізу З. Фройда, прагматизму Дж.Г. Міда, феноменології М. Мерло-Понті, а також нейрофеноменології Ф. Варели, Е. Томпсона й Е. Рош (Busacchi & Martini, 2021). В. Бузаккі та Г. Мартіні підкреслюють соціально-конструктивний характер ідентичності особистості та зазначають: «Людина не може мати «Я» без соціального процесу» (Busacchi & Martini, 2021, с. 5). Згідно із цією лінією, особа постає не як замкнена істота, а як динамічний ефект взаємодії, інтерпретації, визнання та конфлікту. Відповідно, інтерсуб'єктивна взаємодія, мова, соціальні ролі, культура й історична пам'ять є ключовими векторами становлення ідентичності.

Філософський дискурс ідентичності нині неможливо уявити без урахування складної взаємодії особистісних і соціальних вимірів суб'єкта. У межах даної наукової розвідки доцільними видаються виокремлення

та розгляд двох провідних підходів до окреслення статусу та впливу соціального у становленні ідентичності особистості: опозиційного та холістичного, що діалогічно доповнюють проблемне поле один одного.

У контексті соціального аспекту формування ідентичності опозиційний підхід маніфестує себе через аналіз бінарної опозиції «Я – Інший». Як зазначає М. Козловець, будь-яка форма ідентичності виникає через створення образу Іншого, на тлі якого відбувається процес самовизначення (Козловець, 2011). Соціальні взаємодії та комунікації відіграють ключову роль у цьому процесі, оскільки саме через соціальну практику відбувається розмежування групових категорій і визначення «своїх» і «чужих». Переліком характеристик (етнічні, культурні, релігійні, економічні й інші), на основі яких деяка спільнота утверджує власну ідентичність, ми водночас мимоволі формуємо підстави для негативного ставлення до тих, хто опиняється в категорії «інші» (Козловець, 2011).

Ще один важливий вимір соціального детермінізму ідентичності – це парадигма визнання. Ідентичність у такому розумінні є завжди відповіддю на соціальний запит, вона формується в діалозі, конфлікті, рефлексії та трансформації (Busacchi & Martini, 2021, с. 7–8). Ідентичність як інтерсуб'єктивна подія є етичною проблемою. Якщо становлення «Я» можливе лише у процесі взаємного визнання, то ідентичність передбачає не лише індивідуальну свободу, а й колективну відповідальність за визнання різноманітних форм суб'єктності.

Водночас у сучасному постмодерністському культурному ландшафті виклик розуміння і автентичної ідентифікації Іншого стає дедалі складнішим через фрагментовану та дискурсивно сконструйовану природу ідентичності (Шевчук, Матусевич, 2017). Оскільки індивідуальні ідентичності формуються дискурсами, що перетинаються і часто конкурують, можливість стабільного, автономного «Я» замінюється плинною, процесуальною суб'єктивністю, вбудованою в соціокультурний і лінгвістичний контексти. Це «дискурсивне полонення» не лише децентралізує суб'єкта, але й проблематизує акт визнання та взаємодії з Іншими (Шевчук, Матусевич, 2017). Ідентичність, як зазначає Дж.Е. Джозеф, – «це палиця на два кінці: вона сприяє приналежності через спільні дискурсивні маркери, але водночас окреслює межі, які ризикують виключити або демонізувати тих, хто позначений як відмінний» (Joseph, 2006). Тому імператив нашого часу полягає в тому, щоб культивувати рефлексивний і діалогічний підхід до Іншого – такий, що визнає несумірність культурних світоглядів, із прагненням водночас зрозуміти та прийняти різноманітні вираження ідентичності. Це потребує переоцінки епістемологічних і етичних рамок, через які ми інтерпретуємо відмінності, виходячи за межі спрощених бінарних систем до більш нюансованої, емпатичної взаємодії з інакшістю (Шевчук, Матусевич, 2017).

Інший підхід до осмислення соціального виміру становлення ідентичності, – холістичний, – зосереджений на невідокремлюваності соціального й індивідуального у процесі становлення ідентичності. Зокрема, Ч'є-Лін Ченґ (Cheng, 2023) розгортає аргументацію проти поширеного припущення, згідно з яким метафізичні факти про ідентичність особи можуть бути визначені незалежно від соціальних практик. Це припущення вона називає припущення відокремлюваності (separability assumption) (Cheng, 2023). У відповідь на редукціоністські підходи – як-от ті, що представлені в роботах Д. Парфіта чи М. Сідеріца, – Ч'є-Лін Ченґ стверджує, що навіть наші базові психофізичні властивості не мають ідентичнісного значення без контексту соціального визнання, підтримки, нормативного наративу та символічного оформлення. Згідно з її позицією, ідентичність не лише «визначається», а й «фасилітується» соціально: існування стабільного, саморефлексивного «Я» можливе лише тоді, коли індивід має доступ до соціальних ресурсів, що забезпечують розуміння, розвиток і підтримку особистості (Cheng, 2023). У цьому контексті авторка спирається на теорію М. Шехтман, згідно з якою особа є життєвим проєктом, що потребує оповіді, схвалення та продовження через міжособистісні й культурні практики.

У контексті постмодерного плюралізму В. Віньолз пропонує критичний перегляд дихотомії «особистісне – соціальне», стверджує, що ці категорії не є взаємно виключними, а взаємопроникні як за змістом, так і за процесами формування ідентичності. Відповідно до його підходу, «ідентичність – це завжди особиста й соціальна, як за своїм змістом, так

і у процесах, через які вона формується, підтримується та змінюється» (Vignoles, 2021, с. 3).

В. Віньолз проблематизує традиційне визначення соціальної ідентичності за Г. Тайфелем – як тієї частини самосприйняття, що пов'язана із членством у соціальних групах, – адже це визначення залишає поза увагою взаємозв'язок групових атрибуцій з особистими переживаннями та контекстами (Vignoles, 2021). Учений підкреслює, що сприйняття тієї самої риси особистості як «особистої» або «соціальної» залежить від ситуаційного контексту. Наприклад, естетичні вподобання можуть виступати основою для групової ідентифікації у відповідних умовах (Vignoles, 2021). Ключовою ідеєю автора є концепція «розширеного Я» (extended self), що охоплює не лише індивідуальні риси, а й взаємозв'язки з іншими людьми, матеріальними об'єктами, місцями та соціальними категоріями. Це «Я», яке включає значущих Інших, дозволяє мислити ідентичність як динамічний процес, вбудований у соціальні й культурні структури (Vignoles, 2021). В. Віньолз також зазначає, що «так звані «особистісні» риси, як-от спогади чи риси характеру, часто набувають свого значення завдяки соціальному контексту, тоді як «соціальні» характеристики набувають особистісної ваги лише через індивідуальне ототожнення з ними» (Vignoles, 2021, с. 8). Окрему увагу вчений приділяє питанням мотивації ідентичності. У своїй теорії «мотивованої конструкції ідентичності» (motivated identity construction theory) В. Віньолз виділяє шість універсальних мотивів: прагнення до самоповаги, відчуття окремішності, тяглість у часі, смислове наповнення життя, компетентність і належність до спільноти (Vignoles, 2021). Ці мотиви діють не лише на індивідуальному, а й на груповому рівні, відображають багаторівневу структуру динаміки ідентичності.

Отже, сучасне філософське осмислення соціальних детермінант ідентичності особистості потребує переходу від сутнісних і статичних уявлень до процесуальних і реляційних моделей суб'єктності. Як опозиційний, так і холістичний підходи засвідчують, що ідентичність не може бути зведена до ізольованого «Я», а постає як динамічний конструкт, що формується у взаємодії із соціальним середовищем, дискурсивними практиками, структурою визнання та інституційними рамками.

Висновки. У сучасному філософському дискурсі особистісна ідентичність більше не розглядається як статична сутність або апріорно задана субстанція, що існує незалежно від зовнішнього світу та соціального середовища. Водночас фрагментованість сучасного соціокультурного простору, множинність символічних кодів і нестабільність комунікативних умов продукують нові виклики для філософського аналізу ідентичності, що потребує розроблення аналітичних підходів, здатних водночас враховувати нормативну складність взаємозв'язку між особистим і соціальним вимірами й онтологічну нестабільність суб'єкта, відкритого до трансформацій у межах соціального буття.

Список використаних джерел:

Bataille, G. (1988). Inner experience (L. A. Boldt, Trans.). Albany: State University of New York Press.

Bergson, H. (1911). Creative evolution (A. Mitchell, Trans., Ch. I). New York: Henry Holt and Company. https://brocku.ca/MeadProject/Bergson/Bergson_1911a/Bergson_1911_01.html

Busacchi, V., & Martini, G. (2021). Personal identity between philosophy and psychology: A perpetual metamorphosis? Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Cheng, C.-L. (2023). The social construction of personal identity (Doctoral dissertation, University of British Columbia).

Гуссерль, Е. (2001). Картезіанські роздуми (Пер. з нім. А. Онишко). Київ: Дух і Літера.

Гуссерль, Е. (2002). Ідеї до чистої феноменології (Пер. з нім. В. Малахов). Львів: ЛНУ імені Івана Франка.

Joseph, J. E. (2006). Linguistic identities: Double-edged swords. University of Edinburgh. (p. 261).

Козловець, М. А. (2011). Ідентичність: поняття, структура і типи. АРА: Філософські науки, (57), 3–10. http://eprints.zu.edu.ua/5227/1/vip_57_1.pdf

Любивий, Я. (2019). Ідентичність як предмет практичної філософії. Multiversum. Philosophical almanac, 1–2, 3–23. https://doi.org/10.35423/2078-8142.2018.1-2.01

Ricoeur, P. (1992). Oneself as another. Chicago: University of Chicago Press.

Shevchuk, D., & Matusevych, T. (2017). Discursive identity and problem of social identification. Analele Universităţii din Craiova. Seria: Filosofie, 39, 194–201.

Vignoles, V. L. (2021). Identity: Personal AND Social. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429279481
Фуко, М. (2020). Наглядати й карати (Пер. П. Таращук). Київ: Комумбук.

References:

Bataille, G. (1988). *Inner experience* (L. A. Boldt, Trans.). Albany: State University of New York Press. [in English].

Bergson, H. (1911). *Creative evolution* (A. Mitchell, Trans., Ch. I). New York: Henry Holt and Company. https://brocku.ca/MeadProject/Bergson/Bergson_1911a/Bergson_1911_01.html [in English].

Busacchi, V., & Martini, G. (2021). *Personal identity between philosophy and psychology: A perpetual metamorphosis?* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. [in English].

Cheng, C.-L. (2023). *The social construction of personal identity* (Doctoral dissertation, University of British Columbia). [in English].

Husserl, E. (2001). *Kartezianski rozdumy* [Cartesian meditations] (A. Onyshko, Trans.). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Husserl, E. (2002). *Idei do chystoi fenomenolohii* [Ideas pertaining to a pure phenomenology] (V. Malakhov, Trans.). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian].

Joseph, J. E. (n.d.). *Linguistic identities: Double-edged swords*. University of Edinburgh. [in English].

Kozlovets, M. A. (2011). *Identychnist: poniattia, struktura i typy* [Identity: Concept, structure and types]. *APA: Filosofski nauky* [APA: Philosophical Sciences], (57), 3–10. http://eprints.zu.edu.ua/5227/1/vip_57_1.pdf [in Ukrainian].

Liubyvyi, Ya. (2019). *Identychnist yak predmet praktychnoi filosofii* [Identity as an object of practical philosophy]. *Multiversum. Filosofskyi almanakh* [Multiversum. Philosophical Almanac], 1–2, 3–23. https://doi.org/10.35423/2078-8142.2018.1-2.01 [in Ukrainian].

Ricoeur, P. (1992). *Oneself as another*. Chicago: University of Chicago Press. [in English].

Shevchuk, D., & Matusevych, T. (2017). Discursive identity and problem of social identification. *Analele Universităţii din Craiova. Seria: Filosofie*, 39, 194–201. [in English].

Vignoles, V. L. (2021). *Identity: Personal AND Social*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429279481 [in English].

Foucault, M. (2020). *Nagliadaty y karaty* [Discipline and punish] (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Komumbuk. [in Ukrainian].